

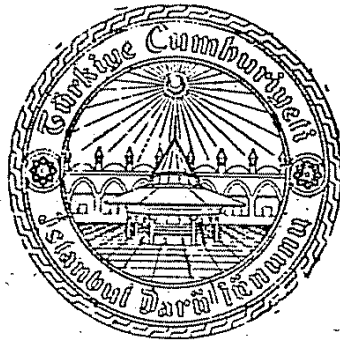
Beşinci sene

On dokuzuncu Sayı

DARÜLFÜNUN
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
MECMUASI

TARİHÎ, İCTİMAÎ, DİNÎ, FELSEFÎ

MART - 1931

İSTANBUL
CUMHURİYET MATBAASI
1931

İslamda Felsefe cereyanları

[Üst taraftı bundan evvelki nushada]

İbnitufeyl — Hıristiyan Eskolâstiklerin Ebubekirden muharref olarak (Abubacer) dedikleri Ebucafer Mehemmedibni Abdümelikibni ilkaysî (1) Endülüsün en büyük feylesoflarından biridir, üstazi belli değildir, bazı Müelliflerin iddiaları veçhile İbnibacce değildir, çünkü kendisi İbnibacceyi şahsen tanımadığını tasrih ediyor. İbnitufeyl hikmet, tıp, riyaziyat, edep ile iştihar etmiş, hikmetin bütün cüzüleri kendisinde tahakkuk etmiştir. İbnitufeyl Garnatada Tıp talim eylemiş idi, bir müddet Garnata Hâkiminin sır kâtibi, sonra Müvehhidin emiri Ebuyakup Yusufibni Abdülmüminin Tabibi olmuş idi; emirin Veziri olduğu da zikrediliyor ise de bu rivayet şüphelidir, çünkü şakirdi, meşhur Felekî Ebuishakibitruçî Felekiyata ait yazdığı kitabın kitabın mukaddimesinde üstazını Kadı vasfile zikrediyor. Emir ile Hakim (2) arasında dostluk ziyade idi, Emir Hakimin ilmine meftun idi, Hakimin Emir yanında da nüfuzu var idi, Hâkim bu fırsattan istifade ederek saraya asrının en büyük âlimlerini celbetmiş idi, İbnirüştü Emire takdim eden İbnitufeyl idi, İbnitufeyl (580) tarihinde vefat etmiştir.

İbnitufeylin tıbbâ ait iki eseri vardır. Ebuishakibitruçî ve Kurtub kadısı, Endülüs feylosofu İbnirüştün şehadetleriyle sabittir ki İbnitufeyl Batlamyusun nazariyatına bedel başka bir nazariye koymuş idi, Batlamyusun ecrami semaviyenin harekâtı hakkında vazettiği kanuna muhalif diğer bir kanun vazetmiş idi. İbnitufeylin fazlü meziyeti zamanının Felsefesini hayalî bir kıssa; yeni, orijinal bir şekilde gösteren yegâne kitabı ile sabittir. Bu da (Hayyibni Yakzan) namındaki Felsefî bir romanıdır, Hayyibniyakzan umumî edebiyat kitabıdır, Kurunuvustanın en ziyade merak ile okunan bir eseridir, Hayyibniyakzan (3) "Tabiat adamı,, "kendi kendine felsefe,, "Ruhun uyanması,, "Esrari hikmeti meşrikiye,, gibi muhtelif unvanlarla bir çok Avrupa lisanlarına terceme olunmuş, "Kuaker,, ler (4) tarafından bir tehzihi ahlâk kitabı gibi kabul olunmuş idi.

(1) İbnitufeylin künyesinde ihtilaf olunmuştur. Eskolastiklerin dedikleri gibi Ebubekir diyenler olduğu gibi Ebucafer diyenler de vardır, doğrusu bu olacak.

(2) — Hakim günlerce sarayda kalır idi.

(3) — Hay yaşayan, Yakzan, Uyanık manasınadır ki, burada Uyanık Allah demek olacak

(4) — Başta İngiltere ve memaliki müttelide de mânteşir olan bir mezheptir ki İngiliz Protistan Mezhebinden dönmedir.

İbnitufeyl felsefesinde başlıca üç hedef gösteriyor:

1 — Vaktinin hükemasını pek ziyade işgal eden, en müşkül bir mesele olan nefsi insanî ile Akli faalin alâkasını diğer bir tabir ile ittisalini temmül tarikile halletmek.

2 — Şarkta iki asırdanberi bir takım İslâm mütefekkirlerini uğraştıran bir meseleyi halleylemek yani Hikmet ile Şeriati cemetmek.

3 — Ruhیات ilmi için pek mühim olan bir meseleyi ortaya atmak: "mahzı hakikat ekalliyette kalan metin ruhlulara mahsustur,,.

İbnitufeyl bu üç hedef için üç şahıs temsil ediyor: Hayyibniyakzan, Absal veya Asal, Salaman.

Hayyibniyakzan ıssız adada yaşıyor, hayattan hiç bir şey bilmiyor, akli faalin yardımını ile fikri uyanıyor, artık esrarı tabiati keşfediyor, Feylesof oluyor, İlâhiyatın en güç meselelerini hallediyor.

Gazalî bu hususta halveti tavsiye ediyor, İbnibacce ise halvete bedel ilminazari ve bahsifikriyi ikame eyliyor idi. İbnitufeyl İbnibaccenin fikrini muvafık buluyor, fikribeşerinin, kudretimüdrikenin hayat meşgalelerinden kendisini çekmiş, dağdagalarından salim kalmış, hariçten bir terbiye almamış olan bir insanda derece derece tekâmül ederek Allah ile ittisale varlığını izah ediyor.

Absal Fadıl, hayırhah, müteşerri bir şahıstır, şu kadar ki Şeriatin zâhir manalarını tevile daha meyyaldır, batnî manalara daha ziyade dalar, esrara daha ziyade vâkıf olur. Halis dindar olan Absal halis feylesof olan Hayyibni Yakzan ile o ıssız adada rast gele buluşurlar, kabul ettiği dinin mebde ve meade ait olan hakikati ile Hayyibni Yakzanın bulduğu hakikat ile tam bir ahenk bulduğu anlaşılır.

Salaman (1) da Fadıl, hayırhah, müteşerri bir şahıstır, şu kadar ki te'vile yanaşmaz, zahirini muhafazaya itinası çoktur, Absalın arkadaşıdır, Absal ile Hayyibni Yakzan Salamanın bulunduğu Adaya gelirler, Hayyibni Yakzan ahaliyi talime başlar, esrarı hikmeti faş eder, zâhirden hakikate doğru yürür, zihinlerindeki hakikati üzre tavsife kalkışır, hemen cemaat bundan sıkılmağa başlar, mahzı hakikatı kabul etmezler. Hayyibni yakzan ümidini keserek Absal ile beraber oradan kalkıp kendi adalarına gelirler.

İbnitufeyl tedricî bir surette yüksek bir kıyasetle bir ıssız adada yetişen muhayyel bir şahsa yegâne akıl kuvveti'le Felsefeyi keşfettiriyor. Kendi zan ve tahmini üzre İşrakiye mesleğini diğer bir tabir ile Müslüman neveflâtunilik sistemini kuruyor. İbnitufeyl felsefesini kıssalar kalıbına döken

(1) — Salaman ve Absal kıssaları Nesri Tosi tarafından elemmiyetle tettebbu olunmuştur, Cami de bundan bahis itmiştir. Fakat muhtelif eserlerde rolleri başkadır Camide Salaman genç bir Prens, Absal onun sevgilisi olan bir dayasıdır, Nesri Toside Absal bir kadındır, diğer bir yerde Salaman ile Absal ükardaşırlar. İbnitufeyle göre Salaman Emir, Absal onun arkadaşıdır.

kıssasının kahramanını Mütevahhit bir şahıs yapan ilk feylesoftur, o Mütevahhidin nefsi ve fikirleri tabiate, derece derece Cemadden, Nebatten, Hayvandan başlayıp kâinata bağlanarak idrak noktasına, fevkatabii bir nizame, Allah ile ittisal noktasına nasıl vâsil olduğunu göstermekle Hayyibniyakzan bir nevi psikolojik Robenson olup kendi kendine talim olunan bir felsefeyi temsil ediyor. Kendi kendine talim olunan felsefe yeni bir felsefe değildir. İskenderiye kanalından geçmiş bir Tasavvufi Meşai felsefesidir. Huneynibniishakın Rumcadan terceme ettiği bazı kıssalar haber veriliyor, bazı fıkraların Neveflâtunilerin Suriye Reisi Zamlikostan herfiyen terceme olunmuşa benzediği de söyleniyor, bu halde bu kıssaların İskenderiyeden neş'et etmesi de muhtemeldir.

İbnitufeyl "Hayyibni Yakzan,, in mukaddimesinde sebebi telifi, İslâm felsefesi tarihini oldukça nafi bir surette telhis ediyor, İbnisina, Gazalî, İbnibacceyi sena ediyor, Farabiyi hırpalıyor; Elkendî, Âmirî, Siczî, Miskeveyhi kale almayor, Ebulberekâti Bağdadî ile Şehabeddini Suhreverdiyi zikretmiyor, dört büyük hakimi intikat ediyor. En sonra, felsefesini temhit ettikten sonra Romana başlıyor.

Sebebi te'lif - baş Feylesof İbnisinanın Hikmetimesrikiyede beyan ettiği sırların izah olunması İbnitufeylden rica olunuyor, İbnitufeyl bunu pek muvafık bulup hakkı apaçık bir halde anlamak isteyenlerin bu gibi esrarı keşif ile uğraşmalarını lüzumlu görüyor; bu sual ile duyduğu duyguyu şöyle anlatıyor: "Bu sualin bende şimdiye kadar görmediğim bir hali müşahedeye, dilin dönemeyeceği, kelimenin ifade edemeyeceği çok yüksek bir makama iletmeğe sebep olan tatlı bir hatırayı uyandırdı, çünkü bu hal başka bir tavırda, bu makam başka bir âlemdir, şu kadar ki bu hal insanı öyle bir güzelliğe, sevince, lezzete boğar ki o hal ile hal olanlar sırrı gizlemeğe muktedir olamazlar, belki kendilerine âriz olan, zevk, neş'e, ferah hallerini tafsil etmeksizin mücmel bir surette ifşaya mecbur olurlar, bunlar içinde ülûmda hazık olmıyanlar temyiz etmeksizin söz söylerler, bundan naşi bu hal esnasında bazısı (سرجانی ماءعظم شانی) (1), kimisi (انالحتی) (2), bir kısmı da (ليس في التوب الا الله) (3) demişler idi, (4); Gazalî ise bu halle vâsil olunca ilminde hazık, ülûm ile müeddep olması sebeble (فكان ماكان مما استاذكره X فظن خيراً ولا تسأل عن الخبر) beytini inşat eylemiş idi. (5).

İslâm feylesoflarını intikat: - İbnitufeyl Şarkta en büyük hakim, feylesof tanıdığı Farabî, İbnisina, Gazalî ile; Garpte en büyük Feylesof bil-

(1) — Kendimi Tesbih ederim, benim şanim ne büyüktür!

(2) — Ben Hakkım.

(3) — Bu libas içinde Allahtan başkası yoktur.

(4) — İbnitufeyl bu sözler ile Bayezidibestamî yi, Hallacimansurî, Cüneydibağdadî yi kastediyor.

(5) — Zikir edemeyeceğim haller vakı oldu, onların hayır olduğunu zannetde nasıl olduğunu sorma.

diği İbnibacceyi intikada girişiyor. Ebülberekâtı bilmediğinden ondan bahsetmiyor, büyük feylesofları birer birer intikat ettikten sonra Felsefesini tesis ediyor.

1 - İbnibacce hakkındaki intikadı: - İbnitufeyle göre İbnibacce mücerret ilminazarî ve bahsifikriyi tutarak ifadesi veçhile o sayede hayatıtabiiyeye nisbet olunamayacak, ahvali ilâhiye denmeğe lâyük olacak bir takım gayri heyülânî, ülvî itikadat mertebesine, Süada mertebesine çıkmış idi, fakat bu mertebede kalmış, ötesine geçmemiş idi. İbnitufeylelin işaret ettiği mer-tebe ise bu mertebenin çok üstünde idi, ehli zevk mertebesi idi.

İbnitufeyle ittisal meselesinde İbnibacceden ileri gidiyor, fezail ile nazari kâfi görmüyor, zevk ve hads yolunu tutuyor, İsrakî mesleğini ter-viç ediyor, Tasavvuf ile nazarı birleştiriyor idi. İbnitufeyle göre ehli-nazarın fikri sahihe müstenit idrakleri ile ehli tasavvufun aynı mesele hak-kindaki idrakleri her ikisi de hak olmakla beraber ehli tasavvufun id-rakleri daha açıktır, daha lezzetlidir, İbnibacce bu zevki beyan eden Mü-tesavvifeyi tayip etmiş, bu zevkin kuvvei hayaliyeye raci olduğunu ileri sürmüş, açık bir ibare ile süadanın halini beyan edeceğini vait eylemiş idi, İbnibacceye "tanımadığın bir şeyin tadını müstahil görme, Sıddıkların boyunlarına adımını koyma,, demek lâyük olur; ne çare ki İbnibacce ya kendi dediği gibi vaktinin darlığından, işlerinin çokluğundan dolayı vadini ifaya vakit bulamamış olacak; yahut maî çoğaltmak, elde etmek için türlü tür-lü çarelere baş vurmak hususlarında teşvik itmesine münafi bir takım söz-ler söylemeğe mecbur bulunacak, bu hal ise kendini yalancı çıkarmağa, revîşi hakkında fena sözler söylenmesine badi olacağından vadini ifa e memiştir.

İbnitufeyle ehli zevk yolunu ehli nazar yoluna tercih ediyor: "Hak olduğu gibi ancak ehli zevk yolunda anlaşılır, ehli nazar yolu ibare yodulur, ibarede ise değişiklikler çoktur, idareyi şerh ve izah hususunda ne müşkülât vardır; buna muvaffak olanlar gayet nadirdir, muvaffak olanlar da remiz ve işaret yolunu tutmuşlardır, çünkü şeriatî Muhammediye buna dalmayı menetmiştir, Aristo, Farabînin kitapları, İbnisinanın Şifası vasıtalarile bize gelen Felsefe bu maksada kâfi değildir,,.

İbnitufeyle bu söz ile Felsefe hakkında kitaplar ile, ibare ile Felsefenin, olduğu gibi anlaşılabilirliğini kabul etmiyor.

İbnitufeyle bundan sonra Endülüs muhitine geçiyor, Endülüs muhi-tinde mantık ve felsefenin şüyuundan evvel fitreti faika eshabının Riya-ziyat ile mütevağğil olduklarını, Riyaziyatta haddi kemale erdiklerini, on-dan fazla bir şey yapmadıklarını haber veriyor; sonra mantık ile meşgul olanların biraz ilâvede bulduklarını fakat onunla kemale eremediklerini, onlar hakkında şöyle dendiğini bildiriyor:

بحر في ان علوم الوري X اثنان ما فيهما من مزيد

حقيقة يعجز تحصيلها X و باطل تحصيله ما يقيد - [١]

Daha sonra gelenlerin seleflerine nazaran nazarları daha keskin, hakikate daha yakın olduklarını beyan sırasında İbnibacceye dönüyor: "Sonra gelenler içinde İbnissaîğten daha sağlam fikirli, daha sahih nazarlı yok idi, ancak ölünceye kadar dünya onu meşgul etti de ilminin hazineleri, gizli hikmetleri meydana çıkmadı, kitaplarının pek çoğu nakıstır, riha-yetleri kesilmiştir, nitekim Nefis, Tedbirilmütevahhit ile Mantık ve Tabiat ilimlerine ait Kitapları böyledir; tam olanları da muhtasar, muhtelif risa-lelerdir, kendisi bunu tasrih ediyor; (İttisal) risalesinden bürhani maksut olan manayı bulmak pek güçtür, bazı yerlerde ibarenin tertibi de yolunda değildir, bunu kendisi de itiraf ediyor, vakit müsait olsaydı tebdili cihe-tine gider idi,, "ben ona yetişmedim amma bunun hakkında bana söy-lenen sözler budur, onun asrında onun derecesine çıkamayanların da hiç bir te'lifini görmedim,,.

İbnitufeyl daha sonra kendi asrına geçiyor: "muasırların bir kısmı henüz yol yürümekte olmakla ya tezayüt veya vukuf haddinde kalmışlar, henüz kemale erememişlerdir, kiminin de ne olduğunu işitmedim,, İbnitu-feyl burada İbnirüşte telmih ediyor, İbnitufeyl asrında İbnirüşten maada dört Feylesof daha meşhur idi: İbnirüşün üstazi Ebucafer ibni Harunittercalî, Mehemmedibni Abdulmelikibnişibli Ebumuhemmedişşezünî, İbnizühûr. Bun-lardan bahis yoktur. Çünkü hepsini tahsil çağında görüyor.

2 - Farabiyi intikadı: - İbnitufeyl Farabiyi şöyle intikat ediyor: "Fara-binin bize vâsıl olan kitaplarının pek çoğu Mantık hakkındadır. Felsefeye ait olanları şüpheler içinde boğulmuştur, bir defa (الملة الفاطمة) de nüfusu şerirenin öldükten sonra sonu gelmeyen elemeler içinde, sonsuz bir surette kalacaklarını isbat ediyor, sonra (الياسة المدنية) de nüfusun inhilâl ede-rek ademe gideceğini yalnız nüfusukâmilinin baki kalacağını tasrih eyle-yor, daha sonra (Ahlâk) kitabında saadetiinsaniyenin ancak bu dari hayate mahsus olduğunu beyan eyleyor, akabinde (bundan başka söylenen söz-ler hep hezeyan, hurafattan ibarettir) maalinde sözler savuruyor, bu söz bütün halkı rahmeti İlâhiyeden me'yüs kılmış, Fadıl ile Şeriri bir dere-rece tutmuştur, çünkü hepsinin sonu ademdir, bu, öyle büyük bir hatadır ki söylenecek bir söz. değildir. Bundan başka Nübüvvet hakkında kötü itikadını tasrih ederek Peygamberliği zümünce bilhassa kuvvei hayaliyeye mahsus olduğunu söylüyor, Felsefeyi nübüvvetten üstün görüyor. Farabî daha bunlara mümasil bir takım hatalara düşmüştür ki burada zikre lü-zum yoktur,,.

(1) — Bana ayan oldu ki halkın ilimleri ikidir, fazla değildir: Biri herkesin tahsilinden aciz kaldığı hakikat, diğeri tahsili faidesiz olan batıldır.

3 - İbnisinayi intikadı - İbnitufeyl İbnisina hakkında şu sözleri irat ediyor: "İbnisina Aristonun kitaplarındaki meselelerini beyan etmeği tekeffül ederek Aristo Mezhebine göre yürümüş, Şifada Aristo Felsefesi yolunda gitmiş idi, kitabının baş tarafında tasrih ettiğine göre bunu hak görmemiş, ancak Meşşai mesleği üzre yazmış, Hakki apaçık isteyen kimseye (Felsefi Meşrikiye) sini tavsiye etmiştir. (1) Şifade Aristodan bize naklolunamayan bir takım şeyler bulunsa bile yine Şifa ile Aristo Kitaplarına ehemmiyet veren kimseye bu iki hakimin pek çok hususta uyuştukları zâhir olur, Aristo Kitaplarının ve Şifanın iç yüzleri anlaşılmaksızın zâhirine bakılırsa onunla kemale erişilmez, nitekim Ebu'ali buna Şifada tenbih etmiştir.

4 — Gazaliyi intikadı - İbnitufeyl Gazaliye ihtiram ile beraber eserleri hakkında şöyle diyor: "Gazalinin eserlerine gelince; Gazali cümhura hitabi hasebile bir yerde bağlar, bir yerde çözer, bazı şeyler ile tekfir eder, sonra onları helâl sayar; Tehaüfite haşri cismaniyi inkâr edip haşri ruhaniyi ispat eden Felsefeyi tekfir ettiği halde (Mizân) in baş tarafında bu itikadın meşayihi Sofiye itikadı olduğunu beyan etmiş, daha sonra (المعتقد) de kendi itikadının Sofiye itikadı gibi olup bu itikada, uzun uzadıya bahis ve nazardan sonra vâkıf olduğunu beyan etmiştir; Gazalinin eserlerini tetkik ve hakkile gözden geçiren kimse bu gibi mübayenetlere rastgelir, bu tarzından naşi (Mizanülâmel) in sonunda itizar etmiştir (2). Gazalinin talim tarzı budur, pek çoğu remiz ve işarettir, ondan yalnız evvelâ kalp gözile vâkıf olan, kendisinden işiden veya pek kolay bir işaretle anlayacak derecede fitretifaika sahibi bulunan zat faide görür, (Elcevahir) de ehil olmayanlardan esirgenen bazı kitapları olduğunu o kitapların hakkı mütezammin bulunduğunu beyan ediyor, ben bunlardan hiç birinin Endülüse girdiğini bilmiyorum, bize gelen kitaplar (النفخ والتسوية ، المعارف العقائية) ile diğer mesail mecmualarından ibarettir; filvaki bunlarda işaret var ise de işaretler meşhur olan kitaplarında dağınık bir surette bulunan izahattan ziyade izahatı mütezammin değildir, (المقصدالاتي) sında o ehli olmıyanlardan esirgenen Kitaplardaki manalardan daha kapalı, daha derin şeyler var ise de bu kitabın esirgenen Kitaplardan olmadığını tasrih etmiştir, (Mişkât) in sonunda Nurlar ile Mahcup olan sınıfları beyan ettikten sonra Erenleri izah ediyor, Erenler hakkında: "Vahdaniyeti mahzaya münafi olan sıfat ile müttasıf bir mevcuduazime vâkıf oldular,, diyor; bu sözün-

(1) — İbnitufeylin bu beyanatı İbnisinanın Meşşai olmayup İşraki olduğunu gösteriyor, halbuki İbnisina Meşşai mümessili sayılmış idi. zan iderimki İbnisinanın hususiyetini gösteren en sonra yazdığı (İşrât) İbnitufey, görmenişe benziyor, Şarkta işaret nazari itibare alınarak baş Feylesof Meşşai sayılmış, Şarkta pek uzun müddet devam eden bütün münazaralar, mücadeleler İşrât meydanının etrafında vaki olmuştur.

(2) — Sahife, 33, sayı, 06; sene, 4

den naşı bazı müteahhirin, Gazalının içinden çıkılmaz derin bir çukura düştüğünü tevehhüm ediyorlar, Gazalının bu sözüne Zatibari hakkında bir nevi kesret itikadı, lâzım geldiğini ortaya sürüyorlar, şüphe yok ki bizim nazarımızda Gazalî saadetin en yüksek derecesine nail olmuş, bu şerif ve mukaddes mertebelere erişmiştir (1); fakat ilmi mükâşefeyi müstemil olan o esirgenen Kitaplar bize vâsıl olmamıştır; hak bize temamilen tevazzuh etmemiştir,,.

Felsefenin metodu:- İbnitufeyl hads ile istidlâli birleştirmiş, Şeriat ile Hikmeti cemeylemiş olan bir yolu tutmuştur, ilk önce nazar tariki ile ona hak doğruluyor, işi yoluna giriyor, sonra müşahede tariki ile beraber bu zevki tadıyor; artık kendisinden naklolunmaya lâyük söz söylemeye kendisinde kabiliyet görüyor: "Muttali olduğum hakikatleri iptidadan size ithaf edeceğim, şu kadar ki evvel emirde mebadiden başlamak, sonra gayelere yürümek iktiza eder, yoksa mebadiden evvel gayeleri açacak olur isem meveddet ve ülfet iktizası olarak bana hüsnü zan ettiğin takdirde sana mukallit olmaktan başka bir faide temin etmez; ben ise buna razı olamam, çünkü taklit mertebesi insanı yüksek derecelere çıkarmak şöyle dursun necatı da tekeffül edemez, maksadım sizi, evvelâ nazardan şuhudâ geçirmek, girdiğim yola sokmak, geçtiğim denizlerden geçirmek, erebildiğim yerlere iletmek dirki artık müşahede ettiklerimi müşahede edersin, bende tahakkuk eden her şeyi kalp gözile kendinde tahakkuk ettirirsin de marifetini marifetimize bağlamaktan müstağni olursun (2). bu hal zamanlara muhtaçtır; başka işlerden ve güçlerden alâkayı keserek bütün himmeti buna hasretmek lâzımdır, eğer azmin doğru, bu emel uğrunda paçalarını sıvamaya kastın sahîh ise maksadına erişince çektiğin sıkıntıya hamdüsena edersin, sây ve gayretinin bereketine nail olursun... Rabbini hoşnut ettiğin gibi Rabbin de senden hoşnut olur da seni yüneldiğin emeline, göz diktiğin meramına nail eder, umarım ki seni en doğru, gâilelerden, afetlerden salim olan bir yola götüreceğim,,.

İbnitufeyl bu beyandan sonra ibretimiz olan İbnisinanın Hayyibniyakzan, Apsal ve Salaman kıssalarına nakle girişiyor. Felsefesini hikmeti-meşrikiyenin esası saydığı (Hayyibniyakzan) risalesinde beyan ediyor.

Felsefenin maddeleri:- İbnitufeyl Felsefelerini İbnisina ile Gazalının eserlerinden alıyor, her ikisini taklit ederek ihvanından biri tarafından irat olunan suale cevap vermek suretinde yürüyor, Ebu'ali ile Ebu'hâmidin sözlerini tetebbü, birbirile mukayese, birde zamanında meydan bulan reileri ilâve ile hâsil olan Felsefe İbnitufeyl Felsefesini teşkil ediyor; Hc-

(1) — İbnibacce ile İbnitufeyl Gazalî hakkında birbirine zat fikirlerde bulunuyorlar.

(2) — Diğer bir tabir ile hadıdı taklitten zivrei ikane uruc idersin.

yibniyakzanı gözden geçirenler (İbnitufeyl felsefesini İbnisine Felsefesinden çıkarmıştır) zannında bulunurlar; halbuki bu rey doğru değildir, çünkü İbnitufeyl Felsefesi ayrı bir Felsefedir, bizatihi kaim bir Felsefedir, Farabî, Ebu'ali, Ebu'hâmit İbnibacce gibi evvelki felâsife hakkında reylerini beyan etmiş, kendisi için hepsinin fikirlerinden ayrı, başlı başına bir hattı hareket çizmiştir. Bizzat kendisi hepsinin reylerine muttali olduktan sonra kendisi için bir mezhep ve meslek ihtiyar ettiğini haber veriyor, İbnitufeyl hikmeti meşrikiyenin esrarı hakkında yazdığını tasrih ediyor, hükmü meşrikiye veya işrakiye evvelce yazıldığı üzere Neveflâtunî olan Eskolâstik felsefesidir. Şu kadar ki aralarında pek ince ve gizli bir fark vardır. İbnitufeyl İbnibaccenin Akliyei âliye mesleğini esas tutarak onu işrakî felsefesine çıkarıyor. İşrakî mesleğini büyük bir itina ile vücudilikten artırıyor, meşşâî mesleği ile aralarındaki farkı da bir nevi tahassus, bir rengin muhtelif anlari gösteriyor.

Felsefesini tahlil: - İbnitufeyl hayalî kıssalar ile bir nevi saadeti akliye gösteriyor, ittisal hâsıl oluyor, hakikat olduğu gibi hads tarikile apaçık görünüyor, Frenklerin (Autodidacte) dedikleri (kendi kendine öğrenme,, usulünü meydana koyuyor, tabiatı tetebbü ile felsefenin en yüksek gayesine eriyor; tariki tabii ile ele geçen ilmin, kur'anın fevkatabii olan vahi ile en mükemmel surette ahenktar olduğunu gösteriyor, Cumhura da bir hisse çıkarıyor; İbnitufeyl tabip, tabiat âlimi, riyazî, felekî olmakla kıssalarının kahramanlarını ilme göre tasvir ediyor.

Romanda şu gibi meselelerin mevzuu bahsolduğunu görüyoruz:

1 — **Tenasül binefsîhi** - Hayyibniyakzanın ilk neş'etinde iki rei vardır. birinci reye göre Hint adalarından hattı istiva altında bir adada anasız babasız doğuyor, tenasül bizatihi caiz oluyor, ikinci reye göre ona yakın bir adada babası Yakzanın Emir'in kız kardeşi ile izdivacı neticesinde doğuyor, anası çocuğu bir sandık içine koyuyor, denize atıyor, dalgalar onu o ıssız adaya getiriyor. İbnitufeyl evvelki sözü beyeniyor.

2 — **Neşiv ve İrtika Mezhebi veya Tekâmül nazariyesi** - Hayyibniyakzanın terbiye ve iâşesini bir Ceylân tekeffül ediyor, Ceylân Hayyibniyakzanı emziriyor. İbnitufeyl uzaktan tekâmül nazariyesine temas ediyor (bakayi elyak) mebdeni de beyan ediyor:

Hayyibniyakzan biraz büyüyor, yedi yaşına yaklaşıyor, kendini rast geldiği hayvanlara nisbetle çıplak, müdafaasız görüyor, yapraklar ile örtünüyor, ağaç dallarından bir değnek yapıyor, uçlarını düzeltiyor, artık bununla zaiflere hamle, kavilere mukavemet etmek istiyor, elinin meziyetini anlıyor. Kendi kıymeti yükseliyor. Kendisi için bir aleti müdafaa yapıyor, avcı oluyor... san'atini ilerletiyor, günün birinde ölü bir

kartal buluyor, yolduğu tüylerinden pek ince bir elbise yapıyor, her tarafını örtüyor, kendisini sıcaktan, soğuktan koruyor, karşısına hiç bir vahşi çıkamıyor.

3 — **Teşrihi hayvanî** - Hayyibniyakzani emziren ceylân ihtiyarlıyor, hastalanıyor, ölüyor, çocuk ceylânın eli ayağı oynamadığını görünce feryat ve fiğana başlıyor, hastalığının sebebini öğrenmek istiyor, bunun için kendini araştırıyor, böylece hâsseleri hakkında şüuri hâsıl oluyor, hastalığı göğsünde olduğunu düşünerek bıçağa benzer keskin bir taş ile yarmağı tecrube ediyor, bu tecrube ona akciğeri, yüreği tanıtıyor, bununla beraber onda gaip olan, bedenden ziyade şahsı teşkil eden bir gayrimahsûs şey hakkında ilk mefhum hâsıl oluyor, Cesedi mesken saydıktan sonra cesedi terkeden şeyin ne olduğunu düşünmeğe başlıyor, ceset onun bir aleti idi, o asıl bir hayvan idi; muharrik ve müdrük idi. Ceylânın cesedi çürümeğe başlayınca Hayyibniyakzan kargalardan çürüyen cesedin gömüleceğini öğrenmiş idi.

Hayyibniyakzan ateşi rastgele keşfetti, kuru dallar sürtülmekle alev çıkıyor, odun parçalarını yakıyor idi. Hayyibniyakzan bu keşfinden çok sevindi, o vakte kadar gördüğü şeylerin en şerefliyi olduğuna kani oldu; bu haricî ateş ile canlı olan efradde mülâhaze ettiği harareti hayvaniye hakkında mülâhazaya sebebiyet vermekle, diri, ölü eline geçen hayvanları teşrih ederek hepsini tetkik etmeğe başlıyor, artık teşrihi hayvanide kibari tabiiyyun mertebesine çıkıyor. Anlıyor ki hayvanların her bir şahsı bir çok azaya, türlü türlü hâsselere, hareketlere malik olsalar da bunlar yine, mebedi bir karargâhtan olan, oradan sair azada inkısama uğrayan Ruh vasıtasile birdir; bu aza ya Ruha hadimdir, veya vasıtai tebliğdir, bedeni tasarrufda Ruhun vaziyeti türlü türlü silâhlar ile düşman ile savaşıyor veya avcılıkta bulunan kimsenin vaziyeti gibidir;

Hayyibniyakzan Ruhuhayvaniyi temamilen öğreniyor, san'ati müttasıl terakki ediyor idi; artık ayakkabı yapıyor, kürk giyiyor, kıl büküyor, iplik eğiriyor, iğneler yapıyor idi; Kırlangıçlar ona yapı yapmağı öğretiyor, oda evine kapı yapıyor, avda kullanmak için yırtıcı kuşları terbiye ediyor, Tavukların yumurtalarından, öküzlerin boynuzlarından ve saireden Hayyibniyakzan istifade ediyor idi.

Romanın bu kısmı pek nafi, gayet dakik bir surette bir Ansiklopedi teşkil eder.

Hay yirmi bir yaşına kadar nazariyatını bu hadde getiriyor, iki merhale katediyor idi; ilk hayatında teşrihteki yüksekliği, hayatı maddiyenin esrarına vâkıf olması; ikinci hayatında bazı cemad ve nebati Muharebe

ve tegallüp edevatı olmak üzere kullanması, hile veya kuvvet ile bazı hayvanı bazı hayvana münkat kılarak hizmette bulundurması göze çarpıyor idi.

İbnitufeyl yaş devrelerini yedişer seneye ayırıyor, her devreyi ilmin mütevali terakkiyatı ile gösteriyor idi

4 - Tabiat, Nefsinebatiye ve Hayvaniye : - Hayyibniyakzan daha sonra nazariyat vadisine geçiyor, ilmi tekemmül ederek felsefeye kalboluyor; bütün Maden, Nebat, Hayvanın envaini, hâssalarını araştırıyor, aralarındaki vasıfları, iştirak ve iftirak noktalarını buluyor, hayvanların suretini ve azalarının istimalini tettebbü ederek cins ve nevi fikirlerini buluyor, Hayvan ile nebat arasında vahidimüşterek sebebi ile her ikisi bir şey oluyor, şu kadar ki o vahidimüşterek Hayvanda kâmindir, Nebatta kemale mani vardır, tıpkı biri donmuş, diğeri akıcı olan bir suya benzer; bütün cisimler canlı olsun, cemat olsun bir şeydir, yalnız bir takım aletler vasıtasile bazılarında bir takım ef'al zâhir olur.

Hayyibniyakzan bundan sonra cisimleri hafif, ağır olmak üzere ikiye ayırıyor, her birinin (ماه الاشتراك) ile (ماه الامتياز) dan mürekkep olduğunu anlıyor, evvelkisi cismaniyet, ikincisi hiffet ve sıkdettir, bütün ecsamâ nazar ederek her birinin böyle iki şeyden mürekkep olduğunu, ecsamın türlü türlü suretlerini keşfediyor ki biri cins diğeri fasıldır, işte âlemiruhaniden ilk keşfettiği hakikat budur, çünkü suretler his ile idrak olunamaz, belki bir nevi nazariakli ile idrak olunur, burada Hayyibniyakzan meskeni kalp olan nefsihayvaniyeyi de keşfediyor, nefsihayvaniye cismaniyet ile türlü türlü hareketleri yaptıran manadan mürekkeptir, işte o mana nefsihayvaniyenin sureti ve faslıdır, o fasla da nefsihayvaniye derler; nefsihayvaniye de kendisini diğere ecsamdan ayıran bir fasıl gibi Nebattan Hayvanın harâretigariziyesine bedel olmak üzere bir mana vardır ki onun sureti ve faslıdır, ona nefsihayvaniye denir, böylece nefsihayvaniye ile nefsihayvaniye birer cins ile birer fasıldan mürekkeptir. Hayvan ile Nebattan maada kevnüfesat âleminde bulunan cemat da böyledir, onlarda da birer fasıl vardır ki o sebeple her birinden kendilerine mahsus olan herekeler ve hadiseler sadır olur; o fasla tabiat derler.

Hayyibniyakzan bundan sonra o fasla, nefsihayvaniye dönüyor, bunu tetkika koyuluyor.

5 — Anasırı erbaa - Ecsam, nazarında kendisinden efali hâssa sâdır olan suretler gibi görünüyor idi, en basit zatlerin, hakikatlerin hangileri olduğunu araştırıyor. bu kerre anasırı erbaayı buluyor.

6 — Heyulâ ile suret - Anasırı erbaadan bir kısmının diğere bir kısmına tahavvül edeceğini, hepsinin cismaniyet manasında müşterek ol-

duğunu evvel emirde zan ediyor idi; bu mana bu dört unsurun mütemeyyiz olduğu manalardan hâli idi, düşündü bütün ecsama şamil olan manayı imtidat buldu, imtidat tul, arz, umuk denilen üç kuturda var idi, acaba bu imtidat yalnız mı cismaniyeti teşkil ediyor idi; yoksa başka bir mana var-midi. İmtidadın başlıbaşına kaim olmadığına hüküm itti, ne imtidat ne imtidadın hulûl ettiği madde başlıbaşına kaim olmuyor idi, sonra çamura baktı, çamur her türlü şekli alıyor, yine çamur olarak kalıyordu, yine imtidadı bulunuyor idi .

İşte buradan madde veya heyulâ ile suret mefhumunu buldu, madde çamur, suret imtidat idi, artık cismin heyulâ ile suretten mürekkep olduğuna kani oldu; ecsam türlü türlü mümted olan madde mahiyetinde idi.

7 — İlliyet nazariyesi - Hayyibniyakzan suyun buhara kalbolunmasını mülâhaza ediyor, görüyor ki madde muhtelif suretler kabul ediyor, her surete mahsus fiiller, eserler meydana geliyor, suret değiştikçe fiil ve eser de değişiyor idi. Fiil ve eserin değişmesi suretin değişmesine delil olabileceğini elden geldiği kadar tetebbuatte bulunduktan sonra hâdis olan her şeye onu ihdas eden bir şeyin lâzım olduğunu, diğer bir tabir ile illiyet mebdini zarurî olarak buldu. Hayyibniyakzan burada kalmadı, umumî olarak suretin bir fâili ,bir fâilin var olduğu nefsinde mürtesem oldu.

8 — İsbativacip - İbnitufeyl Hayyibniyakzana illiyet mebdini zarurî olarak buldurduktan sonra onu bu âlemin bir Vacibe muhtaç olduğu neticesine illeti; Hay. evvelce bildiği suretleri birer birer tetebbü ederek hepsinin hâdis olup onlar için bir fâilin vacip olduğunu anladı, sonra suretlerin zâtlerine nazar etti, her nevin kendisine mahsus eserler ve fiillerin suduruna müstait olmaktan fazla onlarda bir şey görmedi, düşündü suretten sâdır olduğunu zannettiği fiillerin hakikatte suretlerden sâdır olmayıp sureti aalet edinen bir fâilin fili olduğunu keşfetti. Hayyibniyakzana sünuh eden bu hakikat (وما رميت اذ رميت ولكن الله رمى) hadisi (كنت سمعته الذي يسمع به الحديث) Ayeti (2) idi (3)

9 — Tevhidibari ve Hüdus ve Kidemiâlem - İbnitufeyl Tevhidibari hakkında Hayyibniyakzanı şu gibi taharriyata sevk ediyor: Hayyibniyakzana Fâil, Vacip tafsil ile değil, icmal ile tecelli edince Fâili tafsil ile bilmek için kendisinde Hayyibniyakzanda büyük bir şevk vardı, henüz his âleminden ayrılmadığı için bu fâili muhtarı mahsusat cihetinden aramağa başladı, fâilin bir veya birden ziyade olduğunu henüz bilmiyor idi, ecsami arziyenin hepsini na-

(1) — Ben onun işittiği bir kolağı olurum.

(2) — Atığın zaman atan sen değil idin, belki Allah Atmıştır.

(3) — Budahisîşerif ile Ayetikorime Mütessavvifehîn istinat ittikleri Nususdur.

zarı itibardan geçirdi. İlk evvel tabiatte aradı, onları hep kevnüfesada maruz unsur gördü, bu kere ecrami semaviyeye yüzünü çevirdi, hareketlerini uzun uzadıya tetkik ederek feleklerin mütenahî ve kürevî bir cisim olduğunu, anladı, Hey'ette yüksek malûmat elde edinceye kadar tettebbua devam etti; Hayyibniyakzan bu zamanda dördüncü devrei hayatında, yani (28) yaşlarında idi. Hayyibniyakzan ecrami semaviyenin hepsinin, Eflâk ve ihtiva ettiği şeylerin cümlesinin hakikatte bir tek şahıs gibi bir fâilimuhtara muhtaç olduğunu, fâilimuhtarın asla cisim olmayacağını anladı. Kevnüfesat âleminde bulunan ecsamın da bir tek şey gibi olduğunu anlayınca bütün Alemi tefekküre koyuldu, Hüdus ve kıdemi hakkında hayrette kaldı, her iki delilden birini tercih edemedi, nihayet delilleri bırakarak neticelerini düşündü, neticeleri bir buldu, her iki surette cisim hâsalarından Münezzeah bir fâil lâzım geliyor idi, bütün mevcutlar onun eseri o, bütün mevcutların illeti, müessiri oluyor idi. Hayyibni Yakzan Cenabıhakkı Alemin, Vücutilerin Mezhebi gibi cevher değil, belki illeti olarak kabul ediyor, âlemin kıdemine daha ziyade mütemayil görünüyor, âlemin her zerresine nüfuz eden Hikmet ve İlmin inceliklerine hayran olarak mevcudatı bu duygu ile tetebbü ediyor, mevcudatın, son derece olan bütün kemalâtı haiz, bütün nakisalardan münezzeah bir fâilimuhtardan sadır olabileceği neticesine varıyor: Allah Mürit, Hakim, Alim, Ekremülekremin, Erhamürrahimin, Kadir, ilâahirihî oluyor. Hayyibniyakzan bizatîhi Vacibülvücut olan Allahı buluyor, ona mahzıvücut, mahzıkemal, mahzihüsün, mahzıilim, mahzıkudret diyor. Zatıbariden maada her şeyi hâlik görüyor, otuz beş yaşında bu marifeti elde ediyor.

10 — **Nefsınatıka** - İbnitufeyl Hayyibniyakzana Nefsınatıkanın gayri maddî olduğunu şöyle istidlâl ettiriyor: Hayyibniyakzan, artık Zatıbariden başka bir şey düşünmüyor, hangi bir şeyde bir san'at eseri görür ise hemen masnui bırakarak sânia geçiyor, artık sânia şevki şiddetleniyor, kalbini mahsûs, edna âleminden çekip mâkul; âlâ âlemine bağlıyor, bu mâkul âleme hangi vasıta ile yükseldiğini, Vacibülvücutte hangi kuvvet ile vâsıl olduğunu anlamak istiyor, hasselerini araştırıyor, hiç birinin Vacibülvücutü idrak edemeyeceğini görüyor, onu ancak zati vasıtasile idrak ettiğini buluyor, zatinin Vacibülvücut gibi cisim ve cismanî olmadığını keşfediyor, bu kerre kendi zatını tefekküre başlıyor, zatinin fesada uğramayacağını, fesat cisimlere ârız olduğunu anlıyor, bunu anlayınca bedenden alâkası kesilince ne olacağını düşünüyor.

11 — **Zatın kemal ve lezzeti** - Hayyibni Yakzan şu düşünceler içinde kalıyor, Kemaline, Cemaline, hüsün ve behasına nihayet olmıyan Hakka marifet peyda eden bir adam sonradan ondan mahrum kalırsa sonsuz elem

içinde kalır, nitekim mütemadiyen idrak eden kimse nihayetsiz lezzet, sonsuz sevinç içinde bulunur, bu marifetin fevkinde bir lezzet bulunamaz; Hayyibniyakzana artık zatinin kemal ve lezzeti ancak Vacibülvücudun mütemadi bir surette müşahede ile olacağı tebeyyün ediyor, o müşahedeyi göz açıp yumuncaya kadar bile mahrum olmayacak surette, bilfiil ebedi olarak idame etmek istiyor, öyle ki bilfiil müşahede etmekte iken ölüp te araya elem girmeksizin lezzeti devam arzu ediyor, Sofiye Şeyhi Cüneyd ölürken şu sözü (*هذ وبت ير خدمته*) (1) demekle buna işaret etmiş idi.

Hayyibniyakzan bundan sonra bilfiil o müşahedeyi idame etmenin ne yolda olabileceğini düşünmeye koyuldu, gözüne bir şey ilişmedikçe, veya kulağına bir ses gelmedikçe, veya bir şey tehayyül etmedikçe, veya bazı azasına elem arız olmadıkça yahut açlık, susuzluk, soğukluk, sıcaklık, defitabiî gibi bir hal gelmedikçe her saat o mevcudi tefekkür eder idi, bu hallerde fikri bozulur, bulunduğu halden ayrılır idi, ancak cehit ve gayret ile o müşahedeye nail olur idi, gaflet halinde ansızın ölüm pençesine düşerek ebedi bedbahıtsızlığa, hicap elemine tutulacağından korkar idi, bu korku hali ona fenalık getirir, bir türlü ilâcını bulamaz idi.

12 — **Nüfusu felekiye** - İbnitufeyl Nefsinatıktan sonra Nüfusufelekiyeye temas ediyor; Hayyibniyakzana şöyle yaptırıyor: En nihayet derdine bir çare aramak emelile bütün hayvanatı taharri ederek çalıştıkları ef'allerine dikkat eder idi, anladı ki hepsinin gayesi şahısların ve nevelerinin bekasına hizmet etmekten başka bir şey değil idi, hiç birinin o mevcude şüuri yok idi, hepsi de büsbütün yok olacak idi, Hayyibniyakzan nebatı da yokladı, onu da hayvan gibi buldu, artık yüzünü yine göklere çevirdi, orada kendisinde olduğu gibi o mevcudu idrak edecek gayrimaddî bir mevcüdün bulunduğuna hüküm etti, bu gayri maddî mevcüdün Vacibülvücüdi her zaman bilfiil müşahede etmekte olduğunu da anladı, çünkü ecrami semaviye fesat ve tegayyüre tâbi değildi, insan fesat ve tegayyüre tâbi olmakla insanda arasına müşahedeye mani arızalar var idi, ecramisemaviyede böyle arızalar yok idi. Hayyibni Yakzan bu sırada mürekkep olanların fesada Maruz kalacaklarını, basit olanların fesada maruz kalmayacaklarını keşif etmiş idi, âlemikevnüfesatta en aşağı bir mertebe teşkil eden Anasıriubaanın cismaniyet mefhumundan fazla olarak zait bir sûret ile nebat, birden fazla sûretler ile hayvan tekevvün ettiği nazarında sabit oldu, burada yine tekâmül nazariyesine temas etti.

13 — **İnsanın gayesi** - Hayyibniyakzan uzun uzadıya tetebbüdan sonra İnsanın da diğer hayvanlar gibi bir hayvan olduğunu, şu kadar ki başka

(1) — Bu vakit kendisinden istifade olunacak birvakittir

bir gaye için yaradıldığını, hiçbir hayvanın yapamayacağı büyük işler için hazırlandığını da keşif etti, İnsanda biri cismanî, diğeri ruhanî olmak üzere iki cüz var idi, cüz'ü ruhanî veya nefsi cüzî eşrefi olup onunla Vacibülvücüdü idrak etmişti, bu cüz emrîrabbanî ilâhî idi, ona tegayyür ve fesat âriz olmaz idi, Ecsamın hâssa ve sıfatlarının hiçbirile müttasîf olmaz, hâsseler ile idrak olunmaz, hayale de gelmez idi, kendisinden başka hiç bir alet ile bilinemez, ancak kendisi kendisile bilinir idi, ârif o, maruf o, marifet o, âlim o, malûm o, ilim o, idi, aralarında bir ayrılık yok idi, çünkü 'tebayün ve ayrılık cisim ve cismanî olanlara mahsustur, halbuki orada ne cisim, ne cismanî yoktur.

14 — **Saadet ve Fevzünecat** - İbnitufeyl Saadet ve Fevzünecat için Hayyibni Yakzana şu teşbihleri yaptırıyor. Hayyibni Yakzan Hayvanat içinde ecramisemaviyeye benzemek ancak kendisine mahsus olduğunun sebebini keşfedince bütün gayretini kendisini onlara benzetmeğe hasretti, Vacibülvücut Ecsam sıfatlarından münezzehe olduğu gibi kendisinin de münezzehe olması itibarile Vacibülvücutde bir az benzediğini anladı, artık mümkün olduğu kadar nasıl olursa olsun Vacibülvücutün sıfatını tahsile çalışmak, ahlâkile mütehallik olmak, efaline iktida etmek, iradesini tenfize cêhtetmek, her işini ona tevdi etmek, her bir hükmüne razı olmak hususlarını Vacip gördü, Hayyibni Yakzan evvelce Saadetin veya Şakavetten kurtulmanın ancak göz yumacak kadar gafil olmayacak derecede Vacibülvücutü müşahadede devam olunduğunu bilmiş idi, bu kerre devami müşahedeye vesile olacak hususa baktı, üç teşebbuhu düşündü (1).

İlk teşebbuh mahsusatta tasarruf icra etmek idi, mahsusat ise müşahadenin önüne gerilmiş perdeler idi, buna ihtiyaç ancak ruhuhayvaniyi idame etmek için idi, ruhuhayvanî ile ikinci teşbih hâsıl oluyor idi, (2).

İkinci teşebbühte daimî müşahadeden büyük bir hisse hâsıl olur, fakat bu müşahede halis bir müşahede değildir, çünkü bu suretle müşahede eden kimse o müşahede ile kendi zatını taakkül eder, sonradan febeyyün edeceği veçhile kendi zatine iltifat eder.

Üçüncü teşebbuh ile halis bir müşahede, halis bir istiğrak, hâsıl olurki burada Vacibülvücuttan başka hiç bir şeye iltifat yoktur, böyle müşahede etmekte bulunan kimseden kendi zati gaip olmuş, fâni olmuş, müzmaih olmuş olur. Hakkivacibülvücut olan zatıvahitten maada sair zevat az olsun çok olsun Fâni, müzmahil olmuşdur, en son gaye üçüncü teşebbuhdur,

(1) — Hayvana teşebbuh, Ecrami semaviyeye teşbbuh, Allaha teşbbuh.

(2) — Ruhuhayvanî kalbi mesken ünmiş, Topraktan, Sudan daha latif, Ateşten, Havadan daha kesif olmağla mürekkebatın enziyade mutedil olanıdır. bu itibar ile tabayî arasında mütevassıt bir tabiat hükmünü alır. suretinin hiç zıddı yoktur, ecrami semaviyenin suretlerinin de zıddı yoktur.

bu ise ikinci teşebbuh te uzun müddet çalışıp idmandan sonra vücuda gelecek, ikinci teşebbuh da ancak birinci teşebbuh vasıtasile devam edebilecek, birinci teşebbuh ruhuhayvaniyi dahilde takviye edecek, ona tükenmiş olan gıdaya bir yol bırakmak, hariçte ona eza verecek her türlü şeyleri defietmek lâzım geliyor, (1) ikinci teşebbuhde ecramisemaviye için üç vasfıhas bulunuyor. (2)

Hayyibniyakzan her üç sıfatta ecramisemaviyeye benzemek için uğraşmağa başlıyor; hayvan ve nebatata gücü yettiği kadar yardım etmeyi vazife biliyor; nezafet ve taharetibedeniyeye ehemmiyet veriyor, cimnastikler yapıyor, mehsusattan alâkasını keserek Vacibülvücuttan maadasını düşünmemeye azmediyor, bu azmini kendi etrafında dönmekle kuvvetlendiriyor idi, bütün mehsusattan gafil olur, Cismanî aletlere muhtaç olan hayal ve sair kuvvetleri gevşer, Cisimden münezzehten olan fiyli kavileşir idi; bazı kerre düşüncesi saf olur, onunla Vacibülvücüdünü müşahede eder idi, ondan sonra Cismanî kuvvetler ona basar, esfelessafilin olan eski haline çevirir idi; fikri cisim ve cismanî olanlardan tahlis ettiği zaman kendisine Vacibülvüçüde ait bir takım ehval münkeşif olur idi,

İbnitufeyl Hayyibniyakzana Sıfatisübutiye ve Selbiyede İbnisinanın Mezhebine uygun bir mezhep keşfettiriyor; Sıfatisübutiyenin hepsi zatinin hakikatına racidir; kesret ecsamın sıfatından olmakla Sıfatisübutiyede kesret yoktur; sıfat zatin aynidir, Sıfatisübutiyenin hepsi de Cismaniyetten tenzihe racidir.

15 — Fena ve Vahdet - İbnitufeyl gayei tevhide şöyle tasvir ettiriyor. Hayyibniyakzan mücahedesine devam ile bütün fikrini, himmetini, kasdını vacibülvüçüde bağlar, hayaline gelen başka hatıraları atardı, bunu âdet edinmiş, bunun üzerine nefsinin terbiye etmiş idi; mücahedenin şiddet, esnasında her şeyden geçer; müşahedeye dalar idi, bu arada kendi zati de fani, yok, müzmahtil oldu, zati üzerine zait bir mana olmayan kelâmile (من الملك اليوم الله الواحد القهار) (3) diye nida ederek Hak ve Vâhit olan Vacibülvücuttan başka hiç bir şey kalmadı. Hayyibni Yakzan bu dereceyi bulunca Vacibülvüçüdün sözünü anladı, nidasını duydu, bu hale daldı; hiç bir gözün görmediği, hiç bir kulağın işitmediği, hiç bir kimsenin kalbinden geçmediği şeyleri müşahede etti.

(1) — Hayyibni Yakzan burada gıdaların nevini tağaddi zamanlarını uzunuzadıya tetkik ediyor, kendisine muntazam bir program tertip iyleyor.

(2) — Alemikevnutüfesinde, ısıtmak, soğutmak, aydınlatmak; bir takım teşirlerde bulunmak gibi viridiki sıfatlar. 2 - Şeffaf olmak, pislik ve bulanıklık bulunmak, hareketi devriyede bulunmak gibi kendisinde bulunan sıfatlar. 3 - Daimi bir müşahede ile Vecibi müşahede etmek. Vecibe gönül vermek, hükümüne münkad olmak meşiyetle hareket etmek gibi Vecibülvüçüde nisbetle olan sıfatlar.

(3) — Bu gün mâlik kimindir? Vâhit ve kahhar olan Allahındır

İbnitufeyl sonra şu sözleri söylüyor:

"Hiç bir beşer'in kalbine gelmeyen bir şeyi vasıf ve tarife gönül bağlama, çünkü beşerin kalplerine gelen şeylerin çoğunun vasıf ve tarifi müteassirdir; kabil değildir, nasıl olur da kalbe gelmeyen, kalp âleminde olmayan kalbin tavrından olmayan şey vasıf ve tarif olunabilir?, (1) "hatıra gelen şeyler tabir olunabilir; o hali tabire kalkışan muhal ile uğraşmış olur; bu tıpkı renkleri renk olmak cihetinden tatmak, sihay olan şeyin tatlı veya ekşi olduğunu anlamak gibidir; o makamda olan şey tahakkuk etmek için ancak o makama ermekten başka yol yoktur, hakikat kapısını çalmak tariki ile değil, belki misaller irat etmek suretile Hayyibniyakzanın müşahede ettiği acaibe ima edecek işaretlerden seni mahrum etmiyeceğim,,.

İbnitufeyl daha sonra Fena, İstiğrak, Vahdet hakkında şöyle söz söylüyor:

"Şimdi işaret edeceğim şeyleri cankulağıle dinle, Akıl gözünü aç, olabilir ki yolun caddesini bulabilsin, şu şart ile ki şu varakparedede tevdi edeceğim miktardan başka benden şifahî beyan isteme, çünkü cevelân yeri dardır, dil ile söylenemeyecek olan bir şeyde lâfızlar ile tahakküme kalkışmak hatırlıdır. İşte söylüyorum:

(Vaktaki Hayyibniyakzan zatından ve cemizevattan geçüp vücütte Vâhit, Hay ve Kayyumdan başka bir şey görmedi, neler müşahede etti, neler; sonra sarhoşluğa benzer bir halde ayılıp (2) başkaları müşahedeye başlayınca kalbine şu hatıra geldi: Zatinin hakikati ancak Zatihaktan ibarettir, kendisi Haktan başka bir şey değildir, belki burada hiç bir şey yoktur, ancak zatihak vardır, başka şeyler ecsamikesifeye isabet eden Güneşin nuri gibi dirki sen o nuri orada zâhir görürsün, her ne kadar bu nur zâhir olduğu cisme nisbet olunsa da o nur hakikatte güneşin nurundan başka bir nur değildir; bu cisim zail olunca nuru da zail olur, fakat güneşin nuru halile baki kalır. Bu cisim bulunmakla nuru eksilmediği gibi cismin yokluğu ile nuru artmaz. Bu nuru kabule salih bir cisim hâdis olduğu vakit kabul edince, bu cisim zail olduğu vakit nuru da zail olunca onun mansı yoktur).

16 — **Âlemi İlâhî** - İbnitufeyl âlemi ilâhî hakkında şu fikirleri dermeyer ediyor: "Âlemi İlâhî hakkında mesmû olan elfazdan biri ile söz söylemez, yoksa hakikate muhalif olan bir şey hakkında tevehhüm olunmuş olur, onu ancak müşahede eden bilir, onun hakikati ancak o âlemde bulunan kimse yanında sabit olur,,.

bitmedi İ. İ. Hakkı

(1) — Kalpten maksadı — Kalp denilen cisim, içindeki Ruhubayvani değildir, belki kuvvetlerle İnsanın bedenine feyezân ided Ruhtur

(2) — Kendinden geçme haline Sekir, Ayılma haline sahib derler